«Орталық Азияның дәстүрлі өркениеттерін зерттеу» бойынша республикалық ғылыми орталығы

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ [illegible]ӨШПЕЛІЛЕРІ[illegible]Н ТАРИХЫ

Орталық Азия көшпелілерінің дәстүрлі мәдениеті: негіздері және тарихи сабақтары

Алматы 2015

II ТОМ

ӘОЖ 94(5) (035.3)
КБЖ 63.3(54)
О-72

Басуға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті тарих, археология және этнология факультетінің Ғылыми кеңесі және Редакциялық баспа кеңесі шешімімен ұсынылған (Хаттама №2, 30.10.2015)

Жұмыс «Тарих халық толқынында» мемлекеттік бағдарламасы негізінде Орталық Азияның дәстүрлі өркениеті ғылыми-қолданбалы зерттеу жобасының қаражаты есебінен шығарылды

Пікір жазғандар:
тарих ғылымдарының докторы, профессор **М.Ж. Абдиров**
тарих ғылымдарының докторы, профессор **А.Б. Калыш**
тарих ғылымдарының докторы, профессор **Д. Махат**

Редакциялық алқа
Т. Омарбеков, Г. Хабижанова,
Б. Кәрібаев, Г. Сұлтанғалиева, А. Жұмаділ, М. Ноғайбаева

О-72 **Орталық** Азия көшпелілері өркениетінің тарихы: 2-т. Орталық Азия көшпелілерінің дәстүрлі мәдениеті: негіздері және тарихи сабақтары: монография жауапты ред., Т. Омарбеков. – Алматы: Қазақ университеті. 2015. – 452 б. + 5 жапсырма бет.
ISBN 978-601-04-1599-7
2-том. – 2015. 452 б. – 5 жапсырма бет.
ISBN 978-601-04-1600-0

Монографияда көшпелі қоғамдағы кеністік пен уақытқа көзқарас, дәстүрлі мәдениеттің өркендеу мәселелері, халықтық наным-сенімдер мен ғибадатар жүйесінің табиғатпен байланысы, отырықшы және көшпелі тұрғындардың этномәдени және конфессияаралық үдерістері, көшпелі өркениет жүйесіндегі қалалардың дамуы, тарихнамадағы түркі-соғдылық байланыс тәрізді концептуалды мәселелері көрініс тапқан. Зерттеуде көшпелілердің дәстүрлі мәдениетінің тарихы мұрағаттық құжаттар және этнографиялық далалық экспедиция мәліметтері бойынша негізделген, сондай-ақ онда мұрағаттық деректер негізінде большевиктердің жер саясаты мен көшпелілерді отырықшылыққа күштеп көшіру кезіндегі дәстүрлі шаруашылықтың күйреу мәселелері қамтылған.

Монография осы мәселеге қызығушылық танытқан ғылыми қауым мен көпшілік оқырманға арналған.

ӘОЖ 94(5) (035.3)
КБЖ 63.3 (54)

ISBN 978-601-04-1600-0 (II том)
ISBN 978-601-04-1599-7 (ортақ)

© «Орталық Азияның дәстүрлі өркениеті» ғылыми-зерттеу орталығы, 2015
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2015

I

Орталық Азия халықтары: табиғат пен қоғамның өзара байланыстары

1.1. Көшпелілердің дәстүрлі мәдениетіндегі мифологиялық кеңістік пен уақыттың құрылымы

Дәстүрлі мәдениеттер мәселелерін зерттеуде қарастырылатын басты мәселелердың бірі – көшпелілер мәдениетінің өкілдері ребастағы ежелгі түркілердің қоршаған әлем туралы түсінігі. Аталған мәселелер сипаттамасының негізгі элементтерін ғылыми әдебиетте белгілеу үшін мынадай анықтамалар қалыптасқан. Өзінің «Дәстүрлер мен метафизикалар туралы очерктерінде» Р. Генон «дәстүр» терминіне катысты «өркениет» терминіне үндес ұғымды айқындаған. Әсіресе, әңгіме Шығыс туралы болып отырғанда, бұл ғалым өркениет сипаттамасына «адамдардың салыстырмалы түрде ауқымды тобына ортақ белгілі бір менталдық өнім ретінде» мағынаны енгізген. «Дәстүрлі дүниетаным» анықтамасына келер болсақ, бұл түсініктің негізіне Табиғат пен Адамның қарым-қатынасынан көрініс тапқан, әлем туралы ежелгі түркілердің ұғымы енгізілген. Орталық Азия халықтарының дәстүрлі өркениетінде көшпелілер әлемі басым болып келетіндіктен, Р. Генонның еңбектерінде оның көшпелілікті өз көзқарасынша түсіндіруі көрініс беруі заңды. Ол номадтар өркениетінің «сакральды миссиясын» анықтауға мүмкіндік береді («Царство количества и знаки времени»). Бұл сакральды дәстүрлер идеясына енгізілген, Р. Генон оны салттан бөлек қарастырады. Сакральдық туралы білім беруге негізделген дәстүрлер идеясы уақыт өте келе өзінің бастапқы мағынасынан айырылды [1].

Мазмұны

I. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫ: ТАБИҒАТ ПЕН ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТАРЫ 3

1.1. Көшпелілердің дәстүрлі мәдениетіндегі мифологиялық кеңістік пен уақыттың құрылымы (*Г.Б. Хабижанова*) 3
1.2. Алтай халқының дәстүрлі дүниетанымындағы қасиеттілік туралы түсінік *(Н.О. Тадышева)* 14
1.3. Көшпелілік антропологиясы: адам және әлеумет үлгісі (*Н.Д. Нұртазина*) 22
1.4. Қазақтардың табиғатпен байланысты халықтық білімдер жүйесі (*Т.Е.Қартаева*) 44
1.5. Қазақ халқының наным-сенімдер мен ырым-тиымдар жүйесі (*Т.Е.Қартаева*) 83
1.6. Ежелгі дәуірдегі аридті аймақтардағы жабайы жануарлар санын реттеу: Солтүстік Үстірттен табылған жаңа мәліметтер (*Деом Ж.-М., Сала Р.*) 128
1.7. Балхаш көліндегі өзгерістерді зерттеу: өткені, бүгіні мен болашағы (*Сала Р., Деом Ж-М., Нигматова С., Эндо Кю, Кубота Ж.*) 138

II. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АЙМАҒЫ: МӘДЕНИ ЫҚПАЛДАСТЫҚ ҮЛГІСІ РЕТІНДЕ 160

2.1. Түркі-соғды байланыстары: тарихнамалық талдау (*М.С. Ноғайбаева*) 160
2.2. Ұлы Дала мен Мәуараннаһр орталықтарының өзара әсерлесуіндегі ислам факторы (VIII-XIII ғғ.) (*Н.Д. Нұртазина*) 174
2.3. Орталық Азияның ортағасырлық мәдени-тарихи кеңістігінің аймақтық байланыстары (*Г.Б. Хабижанова*) 191
2.4. Қала – көшпелі өркениет жүйесінде (*З. Майданәлі*) 200
2.5. Түркі дәуіріндегі мәдени ықпалдастық мәселелері (*М.С. Ноғайбаева*) 215

III. КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ДӘСТҮРЛІ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ КҮЙРЕУІ 235

3.1. Мерзімдік қонысқа көшуді ұйымдастыру және жайылымдық жерлердің тарылуы *(Картаева Т.)* 235
3.2. Большевиктік өкіметтің отырықшылыққа көшіру және жер саясаты *(Алтаев А., Құмғанбаев Ж.)* 261
3.3. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы кеңестік тоталитарлық жүйенің көшпелі өркениетке қарсы бағытталған реформалары және оның салдары *(Хасанаева Л.)* 272
3.4. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы казақтың дәстүрлі көшпелі өркениетін күштеп күйрету шаралары *(Қозбақова Ф)* 282
3.5. Қазақстанда дәстүрлі көшпелі мал шаруашылығының күшпен күйретілуі (1926-1935 жж.) *(Омарбеков Т.)* 304
3.6. Қазақтың дәстүрлі шаруашылығын күйретуге партиялық органдар шешімдерінің ықпалы *(Уразбаева А.)* 318

ҚОСЫМШАЛАР 331